

Trzeci sektor

PIOTR GLIŃSKI

Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa
Polska Akademia Nauk
Uniwersytet w Białymstoku
pglinski@ifispan.waw.pl
Prof. dr hab. Piotr Gliński jest socjologiem zajmującym się teorią i praktyką społeczeństwa obywatelskiego

Społeczeństwo obywatelskie to społeczeństwo aktywne, otwarte, demokratyczne, solidarne, wolne i odpowiedzialne zarazem, zorganizowane w sposób oddolny i poprzez różnorakie struktury poziome. Nie jest to wspólnota łatwa do ukształtowania

Społeczeństwo obywatelskie jest jedynym rozsądnym i dającym nadzieję wyjściem z dylematów funkcjonowania współczesnych społeczeństw demokratycznych. Tylko partner obywatelski jest w stanie kontrolować potężne struktury władzy politycznej i ekonomicznej oraz łagodzić skutki różnorodnych napięć wewnętrznych w społeczeństwie. Tylko on potrafi wyzwolić społeczne rezerwy i społeczną energię w sytuacjach kryzysów politycznych, społecznych, kulturowych czy nawet ekonomicznych.

Polska transformacja

Jednym z trzech podstawowych celów polskiej transformacji – oprócz wprowadzenia instytucji rynku i demokracji – był rozwój społeczeństwa obywatelskiego. To ostatnie zadanie zostało spełnione w stopniu najmniej satysfakcjonującym. Struktury społeczeństwa obywatelskiego są w Polsce stosunkowo słabe, mają zdecydowanie charakter enklawowy i nie stanowią równoważnego partnera dla sfery biznesu i polityki. Jest to jedna z podstawowych przyczyn słabości polskiej demokracji i licznych problemów, z jakimi nie radzi sobie nasze państwo i społeczeństwo.

Mimo to należy podkreślić, że bezpośrednio po roku 1989 nastąpił szybki rozwój

podmiotów obywatelskich. Społeczeństwo obywatelskie powstawało w Polsce jednak jedynie w pewnych obszarach życia społecznego. Są to przede wszystkim: wspólnoty lokalne o mniej lub bardziej obywatelskim charakterze (przede wszystkim zintegrowane wokół samorządów lokalnych i w parafiach); rozmaite słabo sformalizowane ruchy i grupy społeczne (ruchy młodzieżowe, kontrkulturowe, subkultury, komitety protestacyjne i obywatelskie itp.); sfera indywidualnych postaw, zachowań i więzi obywatelskich oraz sieci zaufania społecznego; wreszcie – najszerzy i chyba najbardziej dojrzały obywatelsko – sektor organizacji pozarządowych.

Pierwszy obszar – polskie społeczności lokalne – mimo pozytywnych zmian transformacyjnych stosunkowo rzadko przyjmuje postać wspólnot obywatelskich. Polski samorząd, zwłaszcza na szczeblach powiatowym i wojewódzkim, realizuje model „samorządności bez partycypacji”, scentralizowany (wysoki poziom klientelizmu między administracją samorządową i centralną), upartyjniiony i oligarchiczny.

Działania zbiorowe

NiefORMALNA zbiorowa aktywność obywatelska obejmuje różnorakie zachowania zbiorowe na rzecz szeroko pojętego pożytku publicznego realizowane w różnorodnych

Polacy należą do grupy państw europejskich o bardzo niskiej aktywności społeczeństwa

grupach i sytuacjach niefORMALNYCH. Tego rodzaju zachowania zbiorowe przyjmują postać zjawisk społecznych o bardzo zróżnicowanym stopniu niesformalizowania – od żywiołowych protestów społecznych, poprzez ruchy subkulturowe, incydentalny wolontariat, po działalność w środowiskach parafialnych, szkolnych komitetach rodzicielskich. Z badań sondażowych wynika, że zachowania zbiorowe tego typu występują raczej marginalnie. Na przykład w roku 2006 tylko

Alek Długas/Archiwum WOSP

Finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, organizacji charytatywnej, która dzięki aktywności tysięcy wolontariuszy zbiera pieniądze na zakup sprzętu medycznego

3,3% respondentów deklaruowało swój udział w publicznych demonstracjach, a 1,3% w nielegalnych protestach - w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed badaniem. Udział w legalnych publicznych demonstracjach jest w Polsce ok. 2-3-krotnie rzadszy niż średnia europejska. Udział w „ruchach społecznych, akcjach o powszechnym zasięgu, kampaniach adresowanych do szerokich grup obywateli” obejmuje, według deklaracji, jedynie ok. 0,2-0,3% społeczeństwa. Natomiast badania społeczności lokalnych wskazują na znacznie szerszy zakres omawianego zjawiska, dowodzą, że różnorodne obywatelskie zbiorowe działania nieformalne są znacznie bardziej popularne, niż wynika to z badań ilościowych, i odgrywają istotną rolę w budowaniu kapitału społecznego i więzi wspólnotowej.

Według sondaży najbardziej rozpowszechnione obszary przejawiania się niesformalizowanych zbiorowych zachowań obywatelskich to przede wszystkim ruchy i inicjatywy religijne i przykościelne (w badaniach partycypacyjnych uzyskujące zawsze najwyższe wartości wskazań - ok. 2 do 4,5%) oraz aktywność w szkolnych komitetach rodzicielskich wahająca się, według deklaracji, od 3,2 do 5,5%. Podkreślił raz jeszcze, że

z innych badań wynika, że „okołokościelna” aktywność obywatelska może być w rzeczywistości znacznie bardziej rozpowszechniona. Na Górnym Śląsku na przykład prawie 40% mieszkańców deklaruje, że uczestniczy w różnorakich wspólnych pracach organizowanych przez parafię.

Indywidualna aktywność

Indywidualne działania obywatelskie są często związane z aktywnością zbiorową. Na ogół do tej ostatniej prowadzą lub są jej skutkiem. Stąd nasze rozważania dotyczące zbiorowych form aktywności obywatelskiej (zarówno nieformalnej, jak i formalnej) w dużej mierze możemy odnieść również do aktywności indywidualnej. Jest ona na przykład silnie zróżnicowana kulturowo, a co za tym idzie - regionalnie i „edukacyjnie”. Dobrym wskaźnikiem indywidualnej aktywności obywatelskiej wydaje się putnamowski kapitał społeczny, odnoszący się do relacji wzajemnościowych i uogólnionego zaufania społecznego. Jego wskaźnik w Polsce wynosi - według różnych badań - około kilkunastu (12-19) procent i jest jednym z najniższych w Europie; jest też 2-3-krotnie niższy niż w USA.

Spółeczeństwo obywatelskie w Polsce – dwadzieścia lat przemian

Interesujące wyniki przynosi próba ilościowego zbadania deklaracji indywidualnego zaangażowania obywatelskiego. W badaniach CBOS w roku 2002 i 2004 oprócz pytania o pracę w organizacjach pozarządowych spytano także Polaków o dobrowolną i bezpłatną pracę „na rzecz swojego środowiska, kościoła, osiedla, wsi, miasta albo na rzecz potrzebujących”. Oczywiście deklaracyjna odpowiedź na tak sformułowane pytanie nie rozróżnia działań obywatelskich od charytatywnych i indywidualnych od zbiorowych. Wyniki wskazują, że aż 58% Polaków deklaruje, że zdarzyło im się w życiu pracować społecznie na rzecz innych, a 24%, że pracowało w takim charakterze w roku 2004 (19% w roku 2002). Bardzo interesująco przedstawiają się omawiane wyniki badań według cech społeczno-demograficznych, zwłaszcza w odniesieniu do miejsca zamieszkania i grupy społeczno-zawodowej. Zdecydowanie inaczej, niż ma to miejsce w przypadku działalności w organizacjach pozarządowych (patrz niżej), najbardziej aktywni obywatelsko są mieszkańcy wsi i małych miast, a wśród grup społeczno-zawodowych rolnicy wyprzedzają pod względem zaangażowania obywatelskiego inteligencję i kadrę kierowniczą.

Sektor organizacji pozarządowych

W Polsce zarejestrowanych jest ok. 63 tys. organizacji pozarządowych, w tym ok. 55 tys. stowarzyszeń i ponad 8 tys. fundacji. Przy przyjęciu rozszerzonej definicji organizacji pozarządowych (włączając w jej zakres m.in.: związki zawodowe; partie polityczne; ochotnicze straże pożarne, których jest ok. 14 tys.; komitety rodzicielskie czy kościoły i związki wyznaniowe – których charakter obywatelski jest na ogół „słaby”) liczba ta wynosiłaby ponad 100 tys. Co roku rejestrowanych jest kilka tysięcy nowych organizacji (średnio ok. 4 tys. stowarzyszeń i 500 fundacji). Należy jednak dodać, że jedynie około 2/3 zarejestrowanych organizacji prowadzi aktywną działalność, a spośród tych, które zaprzestały działań, 70% „padło” już w ciągu trzech pierwszych lat aktywności.

Najwięcej stowarzyszeń i fundacji (według wąskiej definicji sektora) – aż 40% – działa w obszarze „sport, turystyka, rekreacja i hobby”, 12,8% organizacji za najważniejsze pole swych działań uważa kulturę i sztukę; 10,3% – edukację i wychowanie; 9,9% – usług

gi socjalne i pomoc społeczną; 8% – ochronę zdrowia; 5,9% – rozwój lokalny; a na pozostałych polach działa mniej niż 3% organizacji.

Z badań wynika, że aktywność obywatelska koncentruje się przede wszystkim w węższym pojętym sektorze pozarządowym, z wyjątkiem jednak – przede wszystkim – jego najliczniejszej „branży” (sportu). Dodatkowo, paradoksalnie, organizacje przynoszące najmniejszy efekt obywatelski są najsilniej wspierane przez państwo.

Można przyjąć, że w roku 1990 w działalność obywatelskich organizacji pozarządowych zaangażowane było w Polsce około 5% społeczeństwa. W roku 1995, według badań IFiS PAN, do organizacji pozarządowych o charakterze obywatelskim należało już 13% Polaków.

Czynniki rozwoju...

Rozwój polskiego społeczeństwa obywatelskiego można prześledzić na przykładzie jego najbardziej zinstytucjonalizowanej formy, jaką jest sektor pozarządowy. Kształtował się on w okresie transformacji przede wszystkim pod wpływem dwóch głównych czynników sprawczych: po pierwsze, charakterystycznego dla wielu ruchów społecznych i obywatelskich mechanizmu samorozwoju i samoedukacji, i po drugie, szeroko pojętej pomocy zagranicznej.

Pierwszy czynnik polegał na oddolnej społecznikowskiej działalności pewnej części społeczeństwa, która z różnych powodów, kontynuując etos solidarnościowy czy inteligentki, ale także powodowana interesem własnym czy koniecznością samoobrony swej sytuacji życiowej, postanowiła samodzielnie

Ruchy i inicjatywy religijne i kościelne są w Polsce najbardziej rozpowszechnioną formą zbiorowej aktywności obywatelskiej

Andrzej Poliec

Marek Zawadzka/Archiwum Fundacji Przyjacieli

Dogoterapia prowadzona przez warszawską Fundację Przyjacieli to metoda wspomagania rozwoju niepełnosprawnych dzieci

kształtować zręby samoorganizacji społecznej. Działalność tę charakteryzuje kilka specyficznych właściwości. Po pierwsze, opiera się ona na ofiarnej pracy wybitnych jednostek - lokalnych i centralnych liderów oraz uczestników ruchu pozarządowego. Po drugie, działalność ta w zdecydowanej większości przypadków związana jest raczej z realizacją pożytku publicznego niż interesu własnego czy grupowego. Po trzecie, w sektorze tym pierwszoplanową rolę odgrywa nurt działań poznawczych, obejmujący różnorakie zjawiska samoedukacji czy profesjonalizacji. Efektem omawianych tu zjawisk był proces szybkiego dojrzewania znacznej części polskiego ruchu pozarządowego, polegający na: przemianach form działań organizacji; rozwoju sieci informacyjnej i komunikacyjnej w ramach i na zewnątrz sektora; instytucjonalizacji procesów koordynacyjnych i integracyjnych; rozwoju kontaktów z otoczeniem; rozwoju instytucji obsługi i wsparcia trzeciego sektora; wreszcie - procesach profesjonalizacji działań organizacji pozarządowych.

Drugi czynnik rozwojowy - pomoc zagraniczna - obejmuje co najmniej cztery wymiary: finansowy, organizacyjny (przede wszystkim organizacyjne know-how), kulturowy (odbudowa etosu społecznikostwa) i polityczny. Ten ostatni zawiera między innymi specyficzny, zwłaszcza w obliczu integracji z UE, „efekt bumerangowy” polegający na społecznym nacisku, o charakterze pośrednim, na polskie elity polityczne poprzez elity i standardy zachodnie.

...i jego blokady

Natomiast - co charakterystyczne - polskie elity były w procesie kształtowania się sektora pozarządowego niemal nieobecne. Polskie społeczeństwo obywatelskie zbudowane

zostało faktycznie oddolnie, z pomocą podmiotów zagranicznych, przez pewną tylko część naszego społeczeństwa, często wbrew jego tzw. elitom.

Trzeba też dodać, że w ciągu dwudziestu lat polskiej transformacji państwo polskie nie stworzyło spójnego i obowiązkowego systemu formalnej edukacji obywatelskiej w szkołach, a w żadnym polskim poważnym medium nie odbyła się rzetelna debata poświęcona kondycji polskiego społeczeństwa obywatelskiego.

O słabości polskiego sektora pozarządowego decydowały jednak także inne zjawiska o charakterze swoistych blokad: niedojrzały kształt polskiej demokracji i słabość instytucjonalnych i legislacyjnych warunków dla kształtowania się demokracji partycypacyjnej; funkcjonowanie w polskim życiu publicznym specyficznych, nieprzyjaznych sektorowi pozarządowemu nieformalnych grup interesów blokujących rozwój i reformy sektora; ogólny „antyobywatelski” stan świadomości i kultury społeczeństwa polskiego (m.in. bardzo niski poziom kapitału społecznego); słabości i wady wewnętrzne samego sektora pozarządowego, takie jak nieumiejętność budowy nowoczesnej bazy członkowskiej, trudności z tworzeniem wspólnej reprezentacji pozarządowej, częste łamanie standardów samoregulacyjnych i etycznych sektora, stosunkowo niska kultura organizacyjna sektora, zjawisko „oligarchizacji” elit sektora czy skłonność do nawiązywania relacji klientelistycznych z otoczeniem instytucjonalno-politycznym sektora, wreszcie komercjalizacja i „upaństwowianie” sektora. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

Gliński P. (2006). *Style działania organizacji pozarządowych w Polsce. Grupy interesu czy pożytku publicznego?* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.